

54. Там само.
55. Дорош С. Організація фінансування українських шкіл // Промінь. – 1919. – 6 (19) листопада.
56. В защиту украинской школы // Киевская жизнь. – 1919. – 6 (19) сентября.
57. На рідну школу // Промінь. – 1919. – 24 вересня (7 жовтня).
58. Вільна українська школа. – 1919–20 р. Серпень-жовтень. – №1-3. – С.94.
59. На українську школу // Промінь. – 1919. – 6 (19) листопада.
60. Там само.
61. Допомога рідній школі // Промінь. – 1919. – 18 (31) жовтня.
62. Українські гімназії на провінції // Промінь. – 1919. – 26 жовтня (8 листопада).
63. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К., 1995. – С.935.
64. До справи народної освіти // Рідне Слово. – 1919. – 25 вересня.
65. Там само.
66. Журавель Г. Просвітницька спілка «Українська культура». Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917-1920). Матеріали конференції / Відпов. ред. О.О. Настуля. – Полтава, 1995. – С.125.
67. З життя Просвітнього «союзу» Української культури // Рідне Слово. – 1919. – 23 листопада.
68. На українську школу // Рідне Слово. – 1919. – 5 вересня.

The article deals with activities of public organizations concerning the protection of national school in the period of Denikin occupation of Ukraine.

Key words: public organizations, national school, motion are after Denikin.

Отримано: 28.03.2008

УДК 061.23+027.6](477)«1920-1928»

А. Ф. Суровий

ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ І РОБІТНИЧІ БІБЛІОТЕКИ У 1920-х РОКАХ

У статті розглядається питання про роль профспілок України у створенні мережі робітничих бібліотек у 1920-х роках та їх участь в культурно-освітній роботі населення.

Ключові слова: робітничка бібліотека, кадри бібліотечних працівників, книжковий фонд, контингент читачів, культурно-освітня робота.

У галузі культурно-освітньої роботи в період непу чільне місце, поруч з іншими установами, відводилось бібліотекам. Про їх завдання і вимоги до них дають уявлення деякі матеріали і документи директивного характеру, видані профспілковими органами. Наприклад, у циркулярному листі президії ЦК Всеросійської спілки металістів про бібліотечну роботу від 22 липня 1922 р. підкреслювалось, що створені при профспілках бібліотеки повинні “сприяти розумовому і духовному розкріпаченню широких робітничих мас, розвитку в них класової самосвідомості, виробленню і зміцненню в них комуністичної свідомості”. З метою охоплення комуністич-

ним впливом якомога більшої кількості членів профспілок в листі пропонувалось організувати пересувні бібліотеки, читальні при стаціонарних бібліотеках, в яких влаштовувати бесіди, обговорення книг. Крім того, було визначено, що особливу увагу необхідно звернути на роботу відділів: “1) робітниче питання і профспілки; 2) соціалізм і комунізм; 3) техніка; 4) політична економія і 5) історія” [2, арк.4].

Пі з'їзд профспілок України (листопад 1924 р.), відзначивши ряд недоліків у діяльності робітничих бібліотек, визначив головні завдання профспілок в галузі бібліотечної роботи: планомірне й організоване постачання літератури; залучення самих робітників до роботи в бібліотеках (зокрема, створення гуртків друзів бібліотеки); організація курсів для підвищення кваліфікації бібліотекарів; посилення роботи з пересувними бібліотеками, видача книг через книгонош в гуртожитках, цехах, майстернях і їдальнях; узгодження роботи бібліотек з планами роботи клубів, участь у заходах з політосвітньої роботи і, нарешті, “вилучення з бібліотек шкідливої літератури” [25, с.174]. Пізніше, в умовах розгортання процесу українізації перед робітничими бібліотеками ставилось, як говорилось у звіті Всеукраїнської ради профспілок до IV з'їзду спілок республіки, “колосальне завдання – стати могутнім знаряддям вщепити (так у тексті – Авт.) українську культуру масам, сприяти здійсненню національної політики партії” [17, с.205].

Виконуючи настанови директивних органів, профспілки України у досліджуваній період здійснювали постійний контроль за роботою бібліотек, як профспілкових (при окремих спілках), так і робітничих, міжспілкових (що обслуговували членів різних спілок в межах міста, району). Профспілкові органи подавали бібліотекам посильну фінансову допомогу, виділяючи необхідні кошти із культфондів. Так, Всеукраїнське правління спілки текстильників виділило на придбання літератури для робітничих бібліотек у 1925 р. 5527 руб. 95 коп., в 1926 р. – 5109 руб. 79 коп. Це складало відповідно 9,0 і 6,6% від загальної суми витрат культфонду цієї спілки [21, с.23]. У звіті Всеукраїнської ради профспілок до III з'їзду спілок відзначалось, що на роботу бібліотек виділяються значні суми, оскільки профспілкові маси оцінили значення бібліотек, зрозуміли їх роль у виховній та освітній роботі. За даними статистичного обстеження ВУРПС статей витрат культфонду на 1 січня 1926 р., на бібліотечну роботу виділялось 12,4% від усіх витрат. Це була друга за величиною стаття витрат після клубної роботи, хоча у звіті визнавалось, що й цього недостатньо [20, с.91]. Профспілки витрачали великі суми на поповнення книжкового фонду бібліотек при заводах і фабриках, закупаючи значну частину літератури, що видавалась в країні. Так, в УСРП профспілки у 1928 р. придбали не менше 75% книжкової продукції, яка надійшла у продаж (без підручників) [16, с.403]. Отже, можна зробити висновок, що при обмежених фінансових ресурсах профспілок, вони робили все можливе для виділення коштів на культосвітню роботу, в тому числі й на робітничі бібліотеки.

Не менш важливим питанням було й забезпечення робітничих бібліотек необхідною кількістю приміщень. Профспілкові органи виділяли для цього певну кількість приміщень із власних фондів, добивалися допомоги в цьому питанні з боку радянських й господарських органів, адміністрації

заводів і фабрик. Однак кардинальних зрушень у забезпеченні бібліотек приміщеннями протягом 1920-х років досягти не вдалося. За даними проведеного статистичного обстеження, на 1 січня 1926 р. більшість профспілкових, робітничих бібліотек (787 із 1413 обстежених) не мали навіть власних приміщень; 532 бібліотеки мали одну кімнату, 64 – дві, 12 – три і 18 бібліотек – більше трьох кімнат [20, с.95]. Отже, без власних приміщень на цей час залишилося 55,7% від загальної кількості обстежених бібліотек, забезпечення інших було явно незадовільним. У приміщенні з одної кімнати часто були розташовані і власне бібліотека, і читальня. З цього приводу у звіті ВУРПС до III з'їзду профспілок України справедливо відзначалось, що все це є серйозним недоліком у роботі спілкових бібліотек: “Тулячись у невеликій кімнатці, спільно з якоюсь іншою організацією, не доводиться вже думати про проведення широкої масової роботи, – страждає ж і бібліотечна робота у вузькому розумінні цього слова. Фактично така й відсутня в більшості бібліотек. Причиною цього є загальна житлова криза і досить-таки обмежене житлобудівництво клубів” [20, с.95].

Розгортання якісної та ефективної бібліотечної роботи залежало насамперед від наявності кваліфікованих і досвідчених кадрів працівників. Між тим стан справ у цій галузі, особливо в перші роки непу, далеко не відповідав назрілим потребам. Наприклад, Донецький губвідділ Всеросійської спілки гірників на основі обстеження роботи рудничих бібліотек зробив висновок про вкрай низьку кваліфікацію бібліотечних працівників: тільки 17 чоловік із 99 мали спеціальну підготовку, але й ця підготовка обмежувалася двотижневими або місячними курсами бібліотекознавства [23, с.411]. В той же час в одному із звітів про роботу культвідділу Південбюро ВЦРПС відзначалось: “Бібліотечна робота одеських спілок поживалась. Однак дається взнаки нестача досвідчених бібліотечних працівників” [23, с.412]. Подібні повідомлення надходили від профспілкових організацій інших губерній. Не випадково II з'їзд профспілок України (листопад 1924 р.) як на один з головних недоліків культроботи вказав на “надзвичайно малу кількість бібліотекарів, які підготовлені й розбираються у вимогах читачів” і необхідність поліпшення їх підготовки та підвищення кваліфікації [25, с.174].

Протягом наступних років питання якісного поліпшення керівництва бібліотеками, зокрема підбору кваліфікованих, “професійно і політично грамотних”, як цього вимагали партійні органи, кадрів бібліотекарів. Значну роботу в цьому напрямі здійснив у 1924-1926 роках Всеукраїнський комітет спілки гірників. Були організовані короткотермінові курси профграмоти для донбасівських бібліотекарів, здійснено два випуски. Відгуки з місць свідчили, що курси себе виправдали, і на 1926/27 рік до таких курсів було залучено всіх інших бібліотекарів цієї спілки, більшість з яких були висуваннями з робітників [20, с.96]. В багатьох організаціях спілки гірників регулярно скликалися наради бібліотекарів з питань організації роботи і обміну досвідом [22, с.106]. Гостра потреба в кадрах відчувалася і в спілці текстильників. Певний час тут практикували прикріплення до профспілкових бібліотек грамотних і досвідчених членів фабричних комітетів спілок, але бажаних результатів це не дало, оскільки ці люди були мало обізнані з методикою бібліотечної роботи, не вміли врахувати інтереси читачів. Пізніше

організували ряд короткотермінових курсів і семінарів для бібліотекарів, що дало можливість забезпечити кадрами великі і середні бібліотеки, в інших становище залишилось складним [21, с.19]. Незадовільним залишався й освітній рівень більшості працівників профспілкових, робітничих бібліотек. За даними ВУРПС, на середину 1926 р. переважна частина керівників бібліотек, або понад 77,4%, мала лише нижчу освіту (1009 із 1304 обстежених), до того ж вони були погано ознайомлені з книжковим ринком і запитами читацької маси [20, с.62].

На питання добору кадрів бібліотечних працівників, як надзвичайно важливе і недостатньо розв'язане, звернула увагу Всеукраїнська бібліотечна нарада при ВУРПС (1927 р.) Було вказано, зокрема, “на незадовільність кадрів бібліотекарів, на мале число партійців та комсомольців серед них, на те, що бібліотекарі майже зовсім не знайомі з громадськими та політичними течіями в літературі, на недостатню українізацію бібробітників, недостатнє знання української книги, на те, що в них немає громадських звичок та методи в бібліотечній роботі” і т.п. В наступний період Всеукраїнські комітети профспілок гірників, металістів, залізничників організували курси підготовки і перепідготовки бібліотечних працівників, а окружні ради профспілок Харківщини, Дніпропетровщини, Київщини, Донбасу – семінари для бібліотекарів, але кардинально змінити якісний склад кадрів не вдалося. У звіті ВУРПС до IV з'їзду профспілок України (1928 р.) відзначалось, що “кадр бібробітників ще й досі не поновлений. Директиву Всеукраїнської бібліотечної наради про висування здатних робітників... на біброботу не виконано”. Для характеристики якісного складу кадрів бібліотекарів у звіті наводились такі приклади: за даними Київської окружної ради профспілок, із 60 бібліотекарів українською мовою володіли лише 37 (трохи більше 61,6%); “частина бібліотекарів малокультурна, за літературою регулярно вони не стежать, наукову літературу знають мало і часто дають книги, мало доступні читачеві” [17, с.209]. Суттєвою причиною недостатньої кількості кваліфікованих бібліотечних працівників була також низький рівень оплати їхньої праці. Питання забезпечення робітничих, профспілкових бібліотек необхідною кількістю якісно підготовлених кадрів залишалось актуальним і в наступний період.

У роботі профспілкових бібліотек у досліджуваній період чільне місце відводилось розширенню мережі цих закладів та збільшенню і удосконаленню книжкового фонду в них. На жаль, немає підсумкових, узагальнюючих даних про це за перші роки непу, є лише окремі статистичні відомості і приклади по деяких спілках і регіонах. Так, у звіті Південбюро ВІРПС про політосвітню роботу у профспілках повідомлялось, що на початок липня 1921 р. діяли 17 постійних бібліотек [1, арк.115]. В той же час, за даними культосвітнього відділу Південбюро ЦК профспілки хіміків, працювали бібліотеки цієї спілки по губерніях: Донецькій – 6, Київській – 2, Харківській, Чернігівській, Одеській, Миколаївській, Полтавській, Кременчуцькій – по одній бібліотеці [23, с.295]. В жовтні 1921 р. оформилась і почала функціонувати центральна бібліотека при Південбюро ЦК спілки транспортників, в якій нараховувалось 800 примірників книг і брошур з питань профруху, економіко-політичних та наукових [4, арк.67]. Певну роботу здійснюва-

ли профспілкові організації Донбасу. На кінець 1921 р. у профспілкові бібліотеки Артемівського району розподілено понад 5,5 тисяч книг, газет та інших періодичних видань, у Криндачівському районі діяли 29 бібліотек і читалень, в яких було понад 17,8 тисяч книг [3, арк.32, 33]. За виявленими даними, в Одеській губернії в листопаді 1922 р. функціонувала центральна робітничка бібліотека із загальною кількістю томів близько 25 тисяч [24], у Харкові в грудні того ж року діяло 72 бібліотеки (167300 томів), з них при підприємствах – 57, окремих профспілках – 15 бібліотек (з кількістю книг відповідно 82650 і 84650) [8, с.52].

Наведені дані свідчать про розгортання бібліотечної роботи профспілок і певні здобутки на цьому шляху протягом перших двох років непу. В 1923 і наступних роках робота дещо активізувалася. Так, в організаціях профспілки Всєробітземліс в 1922 р. було 152 бібліотеки, а в 1923 р. їх кількість зросла до 352 [9, с.78]. На 1 січня 1923 р. із 200 підприємств цукрової промисловості мали бібліотеки 191 (285460 примірників книг) [10, с.87]. В лютому 1923 р. 117 робітничих бібліотек Донбасу отримали понад 5 тисяч видань нової літератури [5, арк.37]. А в бібліотеках при організаціях спілки гірників по Україні на той час нараховувалось 16 тисяч примірників книг [23, с.489]. Серед нової літератури у профспілкових бібліотеках Донбасу значну питому вагу складали книги з суспільствознавства, зокрема з питань професійного та робітничого руху (47%). Водночас у звітах про роботу бібліотек відзначалось незадовільне забезпечення бібліотек белетристикою: “Книги з белетристики являють собою в більшості випадків старий мотлох, який не викликає ні в кого інтересу”, у зв’язку з чим ставилось завдання: “на постачання бібліотек белетристикою сучасного духу... звернути серйозну увагу”, а також “поповнювати відділ дитячої літератури”... [23, с.411] Над збагаченням бібліотечних фондів наполегливо працювали в той час організації профспілки залізничників, які щомісячно купували літературу на 800-1000 товарних рублів, а також спілки металістів [23, с.412]. У Київській губернії цю роботу успішно здійснювали 1120 робітничих і профспілкових бібліотек [12, с.115]. У центральній робітничій бібліотеці Одеси книжковий фонд за 1923 р. зріс із 21 тисячі до 68 тисяч томів, тобто більше як у 3,2 рази, причому 15 тисяч склали нові видання. В той же час у всіх 17 профспілкових бібліотеках Одеси налічувалось 95 тисяч томів, серед яких переважали видання дореволюційного періоду. До того ж літератури з питань професійного і робітничого руху було мало, питома вага її у загальній масі книг збільшувалась повільно: з 2,9% до 6,6% за період з грудня 1923 р. до березня 1924 р. В Харкові на липень 1924 р. фонд профспілкових бібліотек становив 61 тисячу книг [23, с.485]. Організації спілки Всєробітземліс у Подільській губернії на жовтень 1924 р. мали 120 бібліотек із фондом в 11 тис. томів [13, с.85].

Проте навіть при певних досягненнях окремих профспілок та їх об’єднань у цій справі II з’їзд профспілок України відзначив “недостатне і невміле комплектування й поповнення бібліотек”, справедливо наголосивши, що через це “значення бібліотечної роботи відчутно зменшується”... З’їзд зобов’язав ЦК спілок і ВУРПС всіляко допомагати місцевим профорганам “у придбанні книг за вимогами з місць через надання кредиту, добір бібліотек, видання бюлетенів з рецензіями на книги й т.ін. Особливу увагу треба звер-

нути на постачання бібліотекам української літератури й літератури нацменшостей”. Перед утворенням незадовго до цього видавництвом ВУРПС з’їзд поставив завдання “здешевити книги для робітничих бібліотек” і організувати книжковий колектор для планомірного постачання літературою бібліотек та робітничі клуби [25, с.174, 175]. Протягом наступного періоду кількість профспілкових бібліотек та їх книжковий фонд поступово збільшувались. Наприклад, на початку 1925 р. при організаціях Всеробітземлісу, за даними по шести губвідділах, діяло 487 стаціонарних та інших типів бібліотек з кількістю книг 45083 [7, арк.201]. Загальна кількість бібліотек профспілок України на кінець цього ж року становила 1181, з них в індустріальних спілках – 544, транспорту і зв’язку – 140, розумової праці – 286, сільгоспробітників – 128, комунгоспу і народного харчування – 25, міжспілкових – 58. В них було 1510881 томів. Через рік кількість бібліотек зросла до 1413, а їх книжковий фонд – до 2413703 томів [26, с.166, 167]. Серед них третя частина припадала на соціальну літературу – 716119, в тому числі з питань профруху – 153093, на белетристику – 614676, решта – наукові та інші книги [6, арк.60]. До серпня 1927 р. діяло вже 2188 профспілкових бібліотек по Україні, тобто за півтора року їх кількість зросла більш як у півтора рази, а книжковий фонд збільшився до 3993866 томів (майже на 66%) [26, с.167].

Це не означало, проте, що питання комплектування робітничих, профспілкових бібліотек на той час можна було вважати розв’язаними повністю. У звіті ВУРПС до IV з’їзду профспілок України відзначалось, зокрема, що в цих бібліотеках не вистачало нової літератури з питань економічного життя, професійного руху, до того ж було багато застарілих видань, тому інтерес робітничої маси до цієї літератури “поменшав”, адже робітники не знаходили відповідей на злободенні теми, які їх хвилювали. Вказувалось також, що книжковий фонд профспілкових бібліотек засмічений “застарілими та явно халтурними виданнями (надто з красною письменства)”, що справа з прикладною, виробничою та дитячою літературою “стоїть аж надто зле”, “щодо цього книжковий ринок дуже мало задовольняє попит робітничого читача” [17, с.207].

Робота по збільшенню кількості профспілкових бібліотек та їх книжкового фонду постійно поєднувалась із заходами по розширенню контингенту читачів цих бібліотек. Адже саме від цього залежали результативність роботи бібліотек, їх впливу на маси читачів–робітників у визначеному правлячою партією дусі. У перші роки непу стан справ у цій галузі був явно незадовільним. Так, у вересні 1922 р. Одеська центральна робітничка бібліотека мала лише 167 абонентів – і це при десятках тисяч книг, брошур і журналів! Було призначено нове, більш компетентне керівництво бібліотеки, і справи пішли на краще. Кількість індивідуальних абонентів бібліотеки, не враховуючи читальні і обмінні пункти при профспілках, зросла до 1804 (вересень 1923 р.) В жовтні цього ж року у 89 обстежених бібліотеках профспілок Донбасу було 13006 читачів, пересічно 146 на кожну бібліотеку. Серед них 81% становили робітники. Проте в окремих місцях робота залишалася недостатньою. У Миколаєві, наприклад, на 47 тисяч книг у профспілкових бібліотеках залишалося 2000 читачів, а в спілці металістів цей показник був ще нижчим: на 31 тисяч книг – лише 250 читачів [23, с.411, 412].

У наступний період кількість читачів зростала. В Одеській губернії у 17 обстежених робітничих бібліотеках в період з травня 1923 р. до березня 1924 р. вона збільшилась з 4 до 14 тисяч, тобто у три з половиною рази. В той же час у Харкові було 4300 читачів профспілкових бібліотек при середньому відвідуванню 1172 чоловіка на місяць. У бібліотеках районних клубів Харкова ці ж показники становили відповідно 1348 читачів і 672 чоловіка, у Чернігівській центральній робітничій бібліотеці – 1200 і 125-150 [23, с.485].

На кінець 1925 р. по Україні бібліотеки профспілок обслуговували 318703 читачів. серед них робітників було 136751 (42,9%), службовців – 98700 (31,0%), селян – 8193 (2,9%), членів родин – не членів профспілок – 38895 (13,84%). Кількість читачів по групах спілок та окремих спілках в той же час становила: індустріальні спілки – 160730, розумової праці – 63947, транспорту і зв'язку – 47748, гірників – 43515, цукровиків – 41408, металістів – 32247, будівельників – 10461, комунальників і харчовиків – 8088, робземліс – 6796, об'єднаних робітничих бібліотек – 7180, міжспілкових – 24219 [20, с.91-92]. У Звіті ВУРПС до III з'їзду профспілок України відзначалося, що охоплення бібліотеками членів спілок залишається незначним, особливо мало було залучено до бібліотек членів сімей (не більше восьмої частини всіх читачів). Водночас оцінювалось позитивно залучення до складу читачів бібліотек спілок робітземліс і цукровиків значної частини селян навколишніх сіл, не працюючих на відповідних підприємствах. Щодо читацьких інтересів, то переважав попит на белетристику, наукову літературу і книги соціально-політичного характеру [20, с.95].

Упродовж наступного півтора року кількість читачів профспілкових бібліотек зростала як в окремих спілках, так і в регіонах. У Донбасі і Кривому Розі у бібліотеках спілки гірників на 1 січня 1926 р. було 56986 читачів, на середину 1927 р. – 72618. Кількість читачів пересічно на одну бібліотеку за цей час зросла з 403 до 454. Збільшилась і кількість видач книг на одного читача – з 10,3 до 12,2 книги [22, с.104]. По Донецькій залізниці в цей же період на початку 1926 р. було 16719 читачів, а в 1927 р. їх стало 21332, або на 28% більше [29, с.20]. Про динаміку читачів бібліотек спілки текстильників дає уявлення наступна таблиця (по окремих округах) [21, с.20]:

Організація	Кількість читачів		% зростання
	На 1.VII.1926 р.	На 1.I.1927 р.	
<i>Харків</i>	3160	3424	8,3
<i>Одеса</i>	850	1953	129,7
<i>Київ</i>	64	132	106,2
<i>Дунаївці</i>	363	372	2,5
<i>Луганськ</i>	196	274	39,8
<i>Потоки</i>	43	69	62,8
<i>Богуслав</i>	60	80	33,3

У Дніпропетровському окрузі в 1927 р. профспілкові бібліотеки обслуговували понад 30 тисяч постійних читачів [19, с.65]. Загалом по Україні кількість читачів у профспілкових бібліотеках змінювалася таким чином: 1925 р. – 232921, 1926 р. 318708, 1927 р. – 514316 [26, с.166-167]. За півтора року, 1926 – перша половина 1927 р. охоплення членів профспілок бібліотечною

роботою побільшало з 26,4% до 31,9%, причому відсоток читачів – дорослих робітників зріс із 79 до 84,4 [17, с.206]. За той же час питома вага жінок серед загальної маси читачів збільшилася з 26,7% до 31,1%, а дітей і підлітків до 17 років – зменшилась з 16,6% до 15,6% [26, с.168]. Дальше зростання кількості читачів гальмувалося повільним поповненням книжкового фонду профспілкових бібліотек. Брак літератури призвів до того, що число читачів пересічно на одну бібліотеку за півтора року побільшало лише на 10 чоловік, з 225 до 235, а в індустріальних спілках – з 283 до 332 [17, с.206]. Отже, питання охоплення членів профспілок бібліотечною роботою і надалі залишалося одним з “вузьких місць” в роботі цих важливих закладів культури.

На цю обставину звертав увагу ще ІІ з’їзд профспілок України в 1924 р. Відзначивши як серйозний недолік у роботі профспілкових бібліотек “недостатню активність... щодо наближення книги до читача”, з’їзд вимагав посилити зв’язки з масою читачів, застосовуючи різні форми і засоби: “Бібліотека повинна прийти на допомогу робітничому читачеві, організуючи консультацію, поштові скриньки, кімнати голосного читання, рекомендаційні списки, суди, вечори, присвячені книзі, тощо” [25, с.115].

В період непу важливу роль у поживленні бібліотечної роботи і наближенні книги до читача відігравали пересувні бібліотеки, що обслуговували робітників і службовців віддалених районів і виробництв. Уже всередині 1921 р. у профспілках України поруч із стаціонарними діяли 83 пересувні бібліотеки [1, арк.217]. Профспілки транспортників в жовтні 1921 р. створили 7 таких бібліотек для міських районів Харкова, у грудні – ще дві на 290 книг [4, арк.67,96]. Через два роки на підприємства Харківщини було виділено 78 пересувних бібліотек, які постійно поповнювались новою літературою [8, с.52]. Тоді ж сформовано 45 таких бібліотек у Єлисаветградському окрузі [23, с.412]. Активно працювали в цій галузі окремі профспілки. Наприклад, в червні 1923 р. Південбюро ЦК спілки працівників освіти розпочало комплектування 1000 бібліотечок-пересувок з розрахунку на забезпечення ними кожного низового профосередку [59, с.70]. У спілці гірників кожна профспілкова бібліотека виділяла пересічно по 4 пересувних. У Донбасі та Кривому Розі в 1926 р. їх було 523, в 1927 р. – 673 [22, с.107]. По всіх профспілках України спостерігалось постійне зростання питомої ваги “пересувної” роботи бібліотек: у 1925 р. таку роботу здійснювали 37,3% бібліотек, обслуговуючи 3367 пунктів, в 1927 р. – 39,3% бібліотек, що обслуговують 5091 пункт. Найбільше зросла ця робота у металістів: пересувний фонд збільшився у них з 1926 до 1928 р. на 1083% [17, с.206].

Водночас безпосередньо на підприємствах і транспорті організовувались філіали центральних бібліотек, що полегшувало читачам користування літературою. Такі філіали мали більше половини всіх профспілкових бібліотек [15, с.116]. Крім того, на місцях створювалися обмінні пункти, де читачі мали можливість отримувати і повертати прочитані книги у зручний для них час. Так, в жовтні 1923 р. при профспілках Донбасу було 37 таких обмінних пунктів із книжковим фондом понад 4000 примірників. В Одесі на липень 1924 р. працювали 35 обмінних пунктів [23, с.412, 485].

Найбільш поширеною формою залучення масового читача до профспілкових бібліотек у цей період стали читальні зали при них або хати-чи-

тальні. Тут робітники могли почитати, а неписьменні послухати читання художніх і наукових творів, періодичної преси. В лютому 1923 р. в Донбасі було 66 читальних залів, а в жовтні їх стало більше 100 [23, с.384]. Крім художників і наукових видань, тут була й спеціально підібрана преса, покликана забезпечити комуністичний вплив на читацьку масу: газети “Правда”, “Известия”, “Рабочая газета”, “Диктатура труда”, “Красный шахтёр”, “Всесоюзная кошегарка”, журнали “Коммунистическая Революция”, “Спутник пропагандиста” та ін. [5, арк.37].

Багато уваги керівництво профспілкових бібліотек приділяло різним формам політико-освітньої роботи, організації різних культурно-освітніх заходів. В рішеннях II з’їзду профспілок особливо наголошувалось на розгортанні “насамперед масової політосвітньої роботи (лекції, доповіді, гуртки, стінні й живі газети, кутки Леніна, кутки профруху тощо)” [25, с.174]. На галузевих і регіональних з’їздах і конференціях профспілок ставились також питання про розвиток роботи з популяризації та пропаганди книг, допомогу робітничому читачеві у виборі та опрацюванні літератури [23, с.485]. Відповідно до цих настанов профспілкові бібліотеки організували видачу книг для робітників прямо в цехах, на дільницях, проводили голосні читки новинок літератури, читацькі збори, диспути про нові художні твори і т.п. (Єнакієве, Щербинівка, Сталіно та ін. [22,с.105]) Бібліотеки спілки Всеробітземліс для обслуговування читачів створили у Подільській губернії 68 червоних кутків, випускали 26 стінгазет, влаштували виставки книг для селян навколишніх сіл [27]. При бібліотеках більшості профспілок організовували книжкові виставки в робітничих клубах, літературні вечори і навіть “суди” над окремими творами чи героями книг, які не задовольняли існуючих ідеологічних вимог і штампів. Розповсюджувалась велика кількість плакатів, діаграм та іншої наочності на різноманітні теми, переважно політичні (відбудова промисловості і транспорту, зміцнення дисципліни на виробництві, солідарність з китайською революцією, ідеологія і практика фашизму і т.п.) [20, с.62; 23, с.412; 28, с.134] Значного поширення набули червоні та ленінські кутки при бібліотеках і хатах-читальнях [14, с.53].

Позитивно оцінивши цю роботу, ВУРПС у звіті до IV з’їзду профспілок України відзначив, що рішення попередніх з’їздів і конференцій “про обслуговування робітника доброю книгою, про бібліотекаря – громадського робітника, про робітничу бібліотеку, як провідника української культури в маси”, “виконані ще геть не досить”. Було відзначено активність окремих Всеукраїнських комітетів спілок: гірників, будівельників, цукровиків, металістів та ін., а також Луганської, Харківської, Київської, Дніпропетровської окружних рад профспілок, ВУРПС вказав, що “головна маса профорганізації, проте, недосить уваги віддає керівництву біброботою” [17, с.209].

Отже, в період непу профспілки України створили розгалужену мережу бібліотек, як стаціонарних, так і пересувних, а також читальень, обмінних пунктів, філіалів, постійно дбали про їх фінансове забезпечення, підготовку кадрів, здійснювали значну культосвітню роботу серед читачів. Ця робота, однак, мала дещо однобоке ідеологічне спрямування і була покликана зміцнювати комуністичний вплив серед робітників і службовців. І все ж у постанові ЦК ВКП(б) від 28 грудня 1928 р. “Про обслуговування кни-

гою масового читача” робота по розповсюдженню літератури, особливо на селі, була визнана незадовільною. Було вирішено залучити до пропаганди і розповсюдження масової книги, крім видавництв, громадські організації. У партійних комсомольських осередках, профспілках, добровільних товариствах було запроваджено “обов’язкову практику виділення організаторів по розповсюдженню книги і масової літератури, розглядаючи цю роботу як найважливіший вид партійного і громадського навантаження” [18, с.19]. Це привело до дальшого посилення партійного контролю за бібліотечною справою, як важливою ділянкою культурно-освітньої роботи.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф.2605. – Оп.1. – Спр.290. Отчет о политпросветработе в профсоюзах (1921 г.).
2. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп.1. – Спр.884. Президиум ЦК Всероссийского союза металлистов. Циркулярное письмо о библиотечной работе, 21 июня 1922 г.
3. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.411. Сведения о культурной работе союза горнорабочих за декабрь 1921 г.
4. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.637. – Отчет Южбюро Цектрана о культурной работе за октябрь 1921 г.
5. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1754. – Сведения о работе профсоюзных библиотек Донбасса за 1922 г.
6. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1850. – Отчет ВУСПСЦ политпросветработе в 1926 г.
7. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1994. – ЦК Всероссийської спілки робітників землі і лісу. Звіт про культуробуду за 1924 р.
8. Вестник продвижения Украины. – 1923. – №10.
9. Вестник продвижения Украины. – 1923. – №13.
10. Вестник продвижения Украины. – 1923. – №14.
11. Вестник продвижения Украины. – 1923. – №19-20.
12. Вестник продвижения Украины. – 1923. – №28-29.
13. Вестник продвижения Украины. – 1924. – №50.
14. Вестник продвижения Украины. – 1925. – №6.
15. Історія робітничого класу Української РСР. – У 2 т. – К.: Наукова думка, 1967. – Т.ІІ.
16. История советского рабочего класса. – В 6 т. – М.: Наука, 1984. – Т.2. – 512 с.
17. Звіт Всеукраїнської ради професійних спілок (1926-1928). До 4 з’їзду профспілок України. – Харків: Український робітник, 1928.
18. Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – червень 1941: 3б. док. і мат. – К.: Наукова думка, 1986. – 432 с.
19. Новополін Г., Бронштейн И. Очерки развития профсоюзного движения на Днепропетровщине. – Днепропетровск, 1927.
20. Отчет Всеукраинского Совета профессиональных союзов к 3-му съезду профсоюзов Украины. – Харьков. – Бг.
21. Отчёт ВУЦП союза текстильщиков к IV Всеукраинскому съезду союза. – Харків: Друкарня Бупру №2, 1927.
22. Отчёт за 1926 год и первое полугодие 1927 г. (III Всеукраинского съезда горнорабочих). – Харьков: Украинский рабочий, 1927.
23. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.). – Сб. док. и мат. – К.: Политиздат Украины, 1956. – 593 с.

24. Профессиональная жизнь: Орган Одесского губернского Совета профессиональных союзов. – 1922. – 7 ноября.
25. Профспілки України в постановках своїх з'їздів і конференцій: Збірка. – Харків: Український робітник, 1930.
26. Труд и профсоюзы на Украине: Стат. справочник за 1921-1928 гг. – Харьков: Украинский рабочий, 1928.
27. Червоний край (Кам'янець-Подільський). – 1924. – 8 жовтня.
28. Шиян К.К. Робітничий клас України в кінці відбудовного періоду // Питання історії народів СРСР: Зб. наук. праць. – Вип.5. – Х., 1968. – С.126-140.
29. Як працювала наша спілка? Короткий звіт Дорпрофспілки Донецьких залізниць з липня 1926 р. до січня 1928 р. – Харків: Український робітник, 1928.

The article highlights the problem of the role of Ukrainian trade unions in foundations of the worker's libraries in the 1920-th and their participation in the cultural and educational activity among people.

Key words: worker's libraries, library staff, book corpus, cultural and educational activity.

Отримано: 22.04.2008

УДК 94(477.4)“1921-1922”(092)

Д. П. Красносілецький

ПОВСТАНСЬКО-ПІДПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ГАЛЬЧЕВСЬКОГО У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1921 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1922 рр.)

В статті проаналізовано проблему повстансько-підпільної діяльності відомого українського діяча Якова Гальчевського в 1921 – першій половині 1922 рр., його становлення як ватажка Подільської повстанської групи та керівника 6 повстанського комітету.

Ключові слова: отаман, повстанський загін, бригада, сотня, підрозділ, рейд, Подільська повстанська група.

Проблема вивчення селянського повстанського руху в Україні у всій своїй складності постала у сучасній українській історіографії, яка бере свій початок з часу проголошення незалежності. Розкриття даного питання тісно пов'язано із діяльністю легендарного ватажка селянського руху на Правобережній Україні Якова Гальчевського. Дослідженню даного історичного явища приділена ціла низка праць, автори яких: Сліпченко В. [12], Соловей Д. [18], Завальнюк К. [23; 24], Кульчицький Ю. [15], Тельнюк Х. [19], Демків Б. [20], Вовкодав В. [21], Бортник С. [6], Борисов В., Слободянюк Т. [3], Мацько В. [11], Руцький М. [14], Срібняк І. [13] та інші. Проте вони здебільшого фрагментарно висвітлили деякі аспекти повстансько-підпільної діяльності Якова Гальчевського в зазначений період. Чимало сторінок його життя та діяльності залишилися не вивченими через слабку джерельну базу вищезазначених публікацій.

У статті зроблено спробу на основі аналізу документальних даних, значну кількість яких автор вводить у науковий обіг вперше, всебічно з'я-